

Az óvodához fűződő kapcsolat (Egy empirikus kutatás vázlata.)

Absztrakt

A gyerekek óvodájukhoz fűződő érzelmi meghatározottságú kapcsolódásának kutatási iránya jól kiegészíti az iskolához való kötődés ismérveit (Szabó-Virányi, 2011), valamint szorosan kapcsolódik az óvodások érzelmi viszonyulásainak már feltárt eredményeihez (Zsubrits, 2014; Antal-Zsubrits, 2015; Zsubrits-Valkó-Horváth-Fehér, 2015). Az óvodával létrejött kapcsolódások szerveződésében szerepet játszó hatások között az alábbi tényezőket találhatjuk meg: az óvodapedagógus és a gondozó-nevelő felnőtt személye, a gyerektársak, a napirend során ismétlődő tevékenységek, az évek során rendszeresen visszatérő események, valamint az óvodai fizikai környezet. A tanulmány ezeknek a hatásoknak az elemzésére lehetőséget adó empirikus kutatás kijelölésére és elméleti megalapozására vállalkozik. A vizsgálat menetének meghatározására a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karon, A Gyermekkor kötődései tantárgy keretén belül került sor 2015-ben.

Jelen kutatási vázlat részét képezi a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Kar Óvodapedagógiai szakán létező, *A gyermekkor kötődései* tantárgyhoz tartozó nagyobb kitekintésű műhelykutatások spektrumának. Az eddig elvégzett munkákhoz hallgatói részfeladatok is tartoztak, amely eredményeket is figyelemmel kísérve további kutatási inspirációk születhettek, illetve születhetnek.

A már megjelent publikációk címei jól mutatják az elkészült vizsgálatok témaköreinek fókuszát:

Antal B., Zsubrits A. (2015): Az óvodapedagógus gyermekszemmel. In: Óvodai Nevelés, 2015/4. 16-19.

Kéry Anita (2013): Kéz a kézben. Az óvodáskorú gyerekek kötődésrendszerének vizsgálata. TDK-dolgozat, NyME BPK.

Pungorné Grebenár Katalin (2013): A bölcsődébe járó kisgyerekek átmeneti tárgyai. In: Új Pedagógiai Szemle, 2013/ 11-12. 40-50.

Zsubrits A. (2013): A kapcsolati érzelmek változása gyermekkorban. Apáczai-napok tanulmánykötet, 2013. 112-117.

Zsubrits A. (2014): Az óvodáskorú gyerekek közeli kapcsolatai. In: Képzés és Gyakorlat, 2014/ 3-4. 133-144.

Zsubrits A., Valkó A., Horváth K., Fehér A. (2015): A gyerekek játékokhoz fűződő érzelmi kapcsolata. In: Képzés és Gyakorlat, 2015/ 3-4. 43-60.

Bevezetés

A gyermekkor világának érzelmi kapcsolatrendszeréről rendelkezésre álló pszichológiai ismeretek nélkülözhetetlen forrást jelentenek egyrészt a személyiségfejlődés menetének pontosabb megismerése és megértése szempontjából, másrészt a gyakorlati pedagógiai tevékenységek eredményesebbé tételéhez. Ez a tudás hozzájárulhat a pedagógushallgatók és a kisgyermek pedagógusok tartalmasabb nevelépszichológiai műveltségéhez, amely által hivatásukban még sikeresebb és elkötelezettebb szakemberekké válhatnak.

A perszonalizáció és szocializáció folyamatában a szociális hatások kiemelt jelentőséggel bírnak. A legkorábbi évektől kezdve a kölcsönösen befolyásolt interperszonális kapcsolataink során olyan alapvető élményeket élünk át, amely tapasztalatok egész életünkre nézve meghatározóak.

Az újabb és újabb emberekhez fűződő kapcsolatok alakulásában egyfelől azok a tényezők játszanak szerepet, amelyek az ismétlődő találkozásokhoz elvezetnek, másfelől pedig a két személy közötti interakciók tapasztalatai. A kapcsolatok létrejöttét eredményező feltételek között a személyiségfejlődés szempontjából a társulási változásokat determináló örökletesen adott érési program, az éppen aktuális pszichológiai igények, és az adott szociális környezeti hatások szintén megtalálhatók. A közeli kapcsolatrendszer szereplőivel létrejött relációk tartalmi összetevőiben változások érzékelhetők. A kapcsolati érzelmek alakulása jól nyomon követhető az életkor előrehaladásával. A fejlődés folyamatában lényegesebb fordulópontok szintén megtalálhatók, amikor markánsabb átalakulásoknak lehetünk tanúi a fiatalok életében. A személyközi relációk folyamatában az érzelmi hatások lényeges erőt képviselnek. Az érzelmi viszonyulás következtében bizonyos emberek közelsége egyre jelentősebbé válik. Ők azok, akik egész életünket döntő módon formálják. A pszichológiai elméletek közül a kötődéseméleti értelmezési keret, azon belül is John Bowlby (1982) modern kötődésemélete biztosíthat olyan kiindulási pontot ennek a komplex jelenségnek vizsgálatára, amely egy jól kijelölt útvonalhoz tartozóan fogalmaz személyiségfejlődési elméleti alapvetéseket és gyakorlati konzekvenciákat.

Ugyanakkor láthatjuk azt is, hogy az interperszonális elköteleződéseken túl a fizikai környezethez szintén fontos érzelmi kapcsolatok fűznek bennünket. A családtagjainkhoz

tartozást követően fokozatosan megszeretjük azokat a helyszíneket, tárgyakat és tevékenységeket, amelyek kezdetektől fogva lényegében az életünket jelentik.

A környezet és az ember közötti kapcsolat pszichológiai nézőpontú értelmezésére napjainkban a Környezetpszichológiai kutatások adhatnak pontosabb rálátást (pl.: Düll, 2009). A szakirodalmi adatok meggyőzően igazolják, hogy már 20-25 perces helyhasználat után kialakul a gyerekeknél a helybirtoklás érzése, amelyhez szorosan hozzátartozik a helykötődési viselkedés kifejeződése. Az edukációs helyszínek eseményei, befolyásoló tényezői végigkísérik a fiatalok felnőtté válásának időszakát.

Az óvodához fűződő kapcsolat személyiségfejlődési jelentősége

A szocializáció folyamatában a családot követően az első pedagógiai intézmények válnak meghatározóvá a gyerekek életében. Az óvoda alapvetően akkor képes megfelelően betölteni a szerepét, és eleget tenni a vele szemben támasztott követelményeknek, ha ott olyan szeretetteljes légkör fogadja a kicsiket, aminek következtében bensőséges, személyes érzelmi kapcsolatok szövődhetnek. Az óvodában minden gyermeknek éreznie kell, hogy jó helyen van, vigyáznak rá, gondoskodnak róla, szeretik őt és biztonságban van. Mindenekelőtt ez lehet az alapja az egészséges személyiségfejlődéshez ebben az időszakban nélkülözhetetlenül szükséges intézményi gondozási-nevelési feltételrendszer működésének.

A személyiségfejlődés legkorábbi időszakában az anya kiszámítható és biztonságot nyújtó viselkedésének köszönhetően a kisgyermek megszerzett kötődési képessége biztosíthatja a későbbiekben is a perszonális és a tárgyi világgal létrejövő kiegyensúlyozott kapcsolatokat. A családdal, az otthonhoz tartozást követően, és a legelső kötődési kapcsolatok után a gyerekek az óvodájuk felé is egyre erősödő érzelmi viszonyulást mutatnak. A felnőttekkel és a kortársakkal kialakult kapcsolatok mellett az óvodai élet eseményei, az újra és újra átélhető élmények, az ismételt elvégezhető tevékenységek egyaránt személyiségformáló erőt képviselnek. A gyerekek fokozatosan megkedvelik az új felnőtteket, az ismerőssé váló gyerektársakat, az óvoda barátságos életét, a felszabadult játszásra lehetőséget adó csoportszobának a részeit, a belső tereket, eszközöket és tárgyakat, valamint a felfedezett izgalmas udvari helyszíneket, ahol egyre otthonosabban mozognak. A teljes környezeti világgal létrejövő személyes érzelmekkel átszínezett viszonyulások egész életre szólóan meghatározóak. A gyerekek és az óvoda között tehát egyre erősödő, láthatatlan érzelmi szálak képződnek.

Az óvodához történő kapcsolódások rendszerének alakulásában szerepet játszó hatások között a következő fontosabb tényezőket találhatjuk meg: az óvodapedagógus és a gondozó-nevelő felnőtt személye, a gyerektársak, a napirend során ismétlődő tevékenységek (szokások, foglalkozások, játéktevékenységek), az évek alatt visszatérő események (ünnepek, programok, rendezvények), és az óvoda fizikai környezete (belső terek, udvari helyszínek).

A személyekkel és az eseményekkel, valamint a környezeti elemekkel kapcsolatosan átélt élmények rendszeressége, ismétlődése mellett különösen a markánsabb emlékeket képező mozzanatokat emelhetjük ki, amelyek együttesen képesek befolyásolni a gyerekek óvodájukhoz fűződő kapcsolatát. A folyamatok között megtalálható hatások között ugyanakkor a helyzetekkel, az eseményekkel és a személyekkel történő legelső találkozások élményeinek szerveződésére szintén fontos kitérni. A jellemzően kellemes élmények sokasága eredményezheti azt, hogy a kisgyerekek örömmel várják a következő nap eseményeit, és az óvodától való távollét alatt is szívesen gondolnak óvodájukra, és olykor ki is nyilvánítják annak hiányát. Az óvodával kapcsolatosan ugyanakkor hullámzó hangulatokkal is találkozhatunk, amikor a pozitív érzelmeket kiegészítő negatív érzelmek kerülnek felszínre a gyerekek beszámolóiban. Az emlékeik sokaságából összetettebb hatások biztosíthatják az aktuális elérhetőséget, és a pszichikus tartalmak az asszociációs kapcsolódási működésnek, valamint a szimbolikus áttételezéseknek köszönhetően nyilvánulnak meg az egyes helyzetekben.

Lényeges arra is felhívni a figyelmet, hogy a gyerekek ilyen irányú szóbeli megnyilatkozásait az adott eseményekhez tartozó élmények, pillanatnyi hangulatok, és a visszatérő tartósabb emocionális hatások együttesen formálják. Az óvodások értelmi fejlődési sajátosságai, az életkorukból eredő gondolkodási jellegzetességek, az érzelemhangsúlyos reagálási mód, a burjánzó belső képzeleti munka és a kommunikációs jellemzők érvényesülése szintén befolyásolja a gyerekek megfogalmazásait, illetve az azokhoz illeszthető értelmezési lehetőségeket. Ugyanakkor a megfelelően kezelt információk jól hozzájárulhatnak az óvodához fűződő kapcsolódás komponenseinek rendszerezéséhez és elemzéséhez. Az élmények felszínre kerülését a különféle tevékenységekhez kapcsolódó beszámolók segíthetik elő, így például a rajzolásos feladatok.

Gerő Zsuzsa (2015) kiemeli, hogy az óvodáskorra jellemző érzelmekkel átítatott szinkretikus képzetáramlás tükröződik mindig az elkészült rajzokon. A gyerekrajzok elemzésével kapcsolatosan pedig tudható az is, hogy a felnőttek logikus gondolkodásával szemben itt inkább a szimbolikus szempontú értelmezéssel érhetünk célba. Gerő Zsuzsa hangsúlyozza továbbá, hogy a gyerekrajzok képrészleteit mindig élmények sűrítvényeként érdemes felfogni, amiben egyszerre van jelen az aktuális élmény, a hozzákapcsolódó korábbi tapasztalatok, „az

érzelmeikkel átszőtt fantáziafüzér, és mindezekkel együtt a találatnak, illetve a létrehozásnak az örömteli feszültsége.” (Gerő, 2015.116). Mindezek mellett a célzottan kért rajzok feladathelyzetet is jelentenek a gyerekek számára, és a feladathelyzet elvárásaihoz társuló elképzeléseknek való megfelelési szándékok ugyancsak beleszólhatnak a készülő alkotások megformálásába.

Az óvodáskori tevékenységek rendszerében a játéktevékenység központi jelentőséggel bír. A megfigyelhető játékosság a korai személyiségfejlődés alapvető velejárója. A gyerekkor természetes megnyilvánulása, hogy a fiatalok az éppen rendelkezésükre álló értelmi képességük és érzelmi viszonyulásuk alapján képesek alkalmazkodni a külvilághoz. Az értelmi fejlődés egyre összetettebb pszichikus elemek alkalmazását teszi lehetővé, amely folyamatokban a gyermek kipróbálhatja és begyakorolhatja az addig megszerzett ismereteit (Piaget, 1978). Így az intrapszichés világ és a külső valóság találkozása egyre nyilvánvalóbb formában jelenik meg a gyermek örömmel végzett játéktevékenységében.

Mérei Ferenc megfogalmazásában a játék a világ megismeréséhez vezető királyi út, amely során a gyermeknek sikerül meghódítani a szükséges ismereteket. Grastyán Endre a játékot a művészethez hasonlítja, és a művészeti tevékenységet tekinti a játék legmagasabb szintű formájának. A Pszichológiai szótár definíciója alapján a játék olyan szellemi és/vagy testi tevékenység, amely nem szolgál semmiféle, a külső szemlélő számára felismerhető célt vagy szándékot, és amely a gyermek számára kisebb vagy nagyobb mértékben, önmagában is vágy kielégítő jellegű. A játék tehát olyan viselkedést jelent, amelynek nincs közvetlen adaptív haszna, hanem önmagáért a cselevésért folyik. (idézi Stöckert, 2011)

Stöckert Károlyné szerint a játék 7 éves kor előtt egy végtelenül szerteágazó, számtalan egyéni sajátosságot magába foglaló életmód (Stöckert, 2011).

Tehát a játszás alapvetően az életkori fejlődéshez kapcsolódó belső lélektani folyamatként értelmezhető, amelyben egyrészt az adott helyzet szubjektív átélésének érzelmi élménye található meg, másrészt a külvilághoz történő, és a külvilágot alakítani szándékozó alkalmazkodásé. Az óvodás gyerekek játéktevékenységében a gyakorló játékot követően a szimbolikus játékokat, a szerepjátékokat és az egyszerűbb szabályjátékokat találjuk meg jellemzően, amihez szorosan kapcsolódnak a konstruáló játékok és a népi játékok. A játéktevékenységhez történő ragaszkodás mellett az egyes játéktárgyakhoz szintén tartósabb kapcsolat köti a gyerekeket, amely ragaszkodások akár hosszabb időn keresztül az életük nélkülözhetetlen részévé válhatnak, és bontakozó személyiségük kitarulkozásának sajátos megnyilvánulási lehetőségét adják.

A személyek és a tevékenységek szerepe mellett az óvoda időről időre visszatérő történései, a napirend és az évek során megismétlődő események, ünnepek, rendezvények ugyancsak lényeges részét jelentik az óvoda életének.

Jelen kutatásban a kisgyerekek óvodájukhoz fűződő kapcsolati élményeinek a vizsgálatát céloztuk meg. Az empirikus kutatás szervezésére a Nyugat-magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karán a 2015-2016-os tanévben került sor *A gyermekkor kötődései* tantárgy keretén belül. Felkészítést követően, a kutatásban alkalmazott módszerhez tartozó rajzok felvételében a kurzus hallgatói vettek részt.

Az empirikus kutatás körülményei

A kutatást 2015-ben végeztük el az ország nyugati területén, Győr-Moson-Sopron megyében, Komárom-Esztergom megyében, Vas megyében, Veszprém megyében, Zala megyében és Fejér megyében, városi és kisebb települések óvodáiba járó nagycsoportos gyerekek körében. A kért feladatot mindig egyénileg oldották meg a résztvevők, a számukra jól ismert óvodai környezetben.

Az alkalmazott módszer

A kutatásban a személyes kapcsolatok jelentőségén túl hangsúlyosabban a környezeti hatások, helyszínek és az óvodai események kapcsolatalakító szerepére fókuszáltunk, mivel korábbi munkáinkban már érintettük a korai gyermekkor érzelmi kapcsolatainak további elemeit. Ez az irányultság megjelent az alkalmazott módszerben is, amely során rajzoláshoz kapcsolódóan kértük a gyerekeket, hogy jellemezzék az óvodájukhoz fűződő kapcsolatukat. Az elhangzott instrukció a következő volt: *Arra kérlek, hogy rajzold le az óvodádat, benne azt a helyet, ahol a legjobban szeretsz lenni, és azt a dolgot, amit a legjobban szeretsz ott csinálni!*

Az alkalmazott módszer kialakítása Vass Zoltán (2003) kinetikus iskolarajz eljárásának figyelembevételével történt.

Explorációs kérdések:

- Mi az, amiért szeretsz óvodába járni?
- Mi a legjobb az óvodában?
- Kikkel szeretsz együtt lenni az óvodában?

- Mit szeretsz a legjobban csinálni az óvodában? Miért?
- Sorold fel azokat a dolgokat, amik fontosak számodra az óvodátokban!
- Melyik a kedvenc helyed az óvodában? Miért szeretsz ott lenni? Mikor szoktál ott tartózkodni
- Van olyan hely az óvodában, amit nem szeretsz? Melyik az, hol található, mi az, amiért nem szereted azt a helyet?
- Mesélj el egy olyan helyzetet, amikor nagyon jól érezted magad az óvodában!
- Mondj el egy olyan eseményt, amikor nem volt jó az oviban lenni!

Elemzési szempontok:

- A lerajzolt helyszín jellemzői
- Az előforduló személyek
- A megjelent tevékenységek
- Az óvodához fűződő kapcsolat tartalma: érzelmek, motívumok
- Pozitív és negatív jellemzők
- A legjobb és a legrosszabb hely összevetése
- Pozitív és negatív események összehasonlítása.

A kapott adatokat tehát a rajzokon megjelenített tartalmak és a kérdésekre adott válaszok tartalmi elemei szolgáltatják. Az előforduló szélesebb információkörön belül az óvodához fűződő kapcsolatban szerepet játszó személyi és környezeti tényezőket, valamint a felszínre került eseményeket, élményeket vizsgáljuk meg. A megállapított kategóriákat közös jellemzők meghatározásával előfordulási gyakoriságuk alapján rendszerezük.

Hipotézis

A kiinduló feltételezés alapján a gyerekek óvodájukkal kialakult kapcsolatában a személyeknek, az óvodai helyszíneknek, a tevékenységeknek és a tárgyaknak, valamint a rendszeresen visszatérő eseményeknek, ünnepi rendezvényeknek lesz fontos szerepe.

A vizsgált minta fontosabb jellemzői

A véletlenszerű mintavételű adatok 118 gyermektől származnak (N=118), életkori átlag: 5,2 év (Min:5 év, Max:7 év), a lányok és a fiúk aránya:84% és16%.

Az empirikus kutatás várható eredményei

A kapott eredmények rendszerezik az elemzési szempontok és a kiinduló hipotézisben is megfogalmazott kapcsolati komponenseket. A tartalmi kategóriák részletesebb jellemzése mellett sor kerül a feltárt élmények és a különböző érzelmi viszonyulások megállapítására, illetve az aktuális eredmények már rendelkezésre álló szakirodalmi adatokkal történő összevetésére.

Összegzés

A kötődés meghatározásakor egyfelől a részt vevő személyek közötti kapcsolat erősségére utalhatunk, amely különböző mértékű lehet. Másrészt a kapcsolatokban előforduló, a legkorábbi életkori élményeken alapuló ragaszkodási érzést is jelenti, amely kiegészülhet a kapcsolódási viszonyulásokban megállapítható további tartalmi összetevőkkel. A személyek közötti kötődési kapcsolat kialakulása John Bowlby (1982) is a túlélés szempontjából elengedhetetlenül szükséges biztonságos helyzet átélését jelenti. Az édesanyához történő kötődés biztosíthatja a csecsemő számára, hogy biztonságban érezze magát, aminek következtében egyre sikeresebb lehessen a fejlődése és a külvilághoz történő alkalmazkodása.

A kisgyerek a személyekkel létrejött kapcsolataival mellett a környező világ elemeivel és eseményeivel is fokozatosan szorosabb kapcsolatokat alakít ki. Az érzelmi kapcsolatok bővülése a családi élet után az első pedagógiai intézményekben ugyancsak jól tetten érhető.

Az óvoda személyes világa, fizikai környezete és a napirend eseményei, tevékenységei együttesen hozzájárulnak ahhoz, hogy a gyerekek biztonságban érezzék magukat. Ugyanakkor a gyerekek érzelmi kapcsolódásai szélesebb kört is érintenek. A felnőttekkel szövődő kapcsolatok mellett a kortársakkal együttesen átélt helyzetek szintén fontos szerepet játszanak a gyerekek szociális életében. A fizikai környezet, a tárgyi világ, valamint a napirend során visszatérő események és tevékenységek egyaránt lehetőséget jelentenek a kellemes élmények megtapasztalására. Az óvoda személyes érzelmekkel átszínezett helyszínei, a gyerekek rendszeresen elvégzett tevékenységei, a mesehallgatás, az éneklés, a játék, mind-mind részesei a megszokott, biztonságot jelentő helyzetteremtésnek. Az érzelmi kapcsolódásokban

ugyanakkor a biztonság átélésén túl a személyiségfejlődés további igényei is érvényesülhetnek, és további tartalmak is fellelhetők. Így például a kortársközi kapcsolatok alakulását az utánzási vágy, az azonosulási vagy különbözőségi szándék, a versengésre vagy az együttműködésre törekvés, illetve a pillanatnyi érdekérvényesítés szintén befolyásolhatja.

Egy 2011-ben publikált kutatásnak az eredménye szerint az iskolai kötődésben három fő összetevő játszik szerepet: a személyekhez fűződő kapcsolat, a tantárgyi tevékenységek átélése, valamint az iskolai helyszínekkel kapcsolatosan létrejött kapcsolati viszonyulások (Szabó-Virányi, 2011).

1. Az óvodáskorú gyerekek játékpreferálásának kérdéskörére kiterjedő újabban elvégzett empirikus kutatás adatai alapján pedig a következők fogalmazhatók meg. Az óvodások mindennapjaiban jellemzően nélkülözhetetlen szerepet töltenek be a játékfejlődési szükségletükhöz illeszkedő játéktevékenységek: a mozgásos játékok, a szimbolikus játékok, a szerepjátékok, az egyszerűbb szabályjátékok és a konstruáló játékok. Ugyanakkor a gyerekek kisebb csoportja arról is beszámolt, hogy az aktuális környezeti hatásoknak köszönhetően szívesen játszanak az idősebb gyerekeknél inkább elfogadhatóbb elektronikai-informatikai eszközökkel. Játékukba jellemzően a gyerektársak, a testvérek és a családtagok kapcsolódtak be, ugyanakkor az óvodapedagógus csak ritkán jelent meg. A játéktevékenységhez és a játékokhoz fűződő kapcsolódásokban a következő kinyilvánított ismérvek találhatók meg: a játszás átélésének pozitív élménye, a tulajdonságok felsorolása, a másokkal együtt játszás öröme, a játékban résztvevők személyiségének, képességének és viselkedésének komponensei, valamint a játéktárgy megszerzésének vágya (1. táblázat). (Zsubrits-Valkó-Horváth-Fehér, 2015)

<i>A fejlődési és játékfejlődési sajátosságokhoz igazodó játékok</i>	<i>Játékválasztási motívumok</i>
Gyakorló játék, szimbolikus játék, szerepjáték, egyszerűbb szabályjáték, konstruáló játék	A játszás kellemes élményt ad: jó játszani!
	Tulajdonságok felsorolása: jól használható valamire!
	Együttes tevékenykedés másokkal: jó együtt lenni!

Mozgásos játék	A játzó gyermek és a játszótárs személyisége, képessége, viselkedése: jók vagyunk a játékban!
Népi játék	Az új játékhoz való hozzájutás vágya: jó lenne az a játék!

1. táblázat. A játékválasztásban szerepet játszó összetevők.

A mostani empirikus kutatásnak az adatai alapján a gyerek-óvoda kapcsolat komponenseit ismerhetjük meg. Az érzelmi hatások a személyekkel és a további külső eseményekkel létrejövő helyzetekben valósulnak meg. Az élményalapú és érzelemhangsúlyos kapcsolódások jellemzői jól körülhatárolható kategóriákba rendszerezhetők. A kutatásban a nagycsoportos óvodások viszonyulása alapján vizsgáljuk meg a jelenséget.

IRODALOM

- Bowlby, J. (1982): Attachment and Loss I. Attachment. Basic Books, New York.
- Dúll A. (2009): A környezetpszichológia alapkérdései. L' Harmattan Kiadó, Bp.
- Gerő Zs. (2015): Érzelem, fantázia, gondolkodás óvodáskorban. Flaccus Kiadó, Debrecen.
- Piaget, J. (1978): Szimbólumképzés a gyermekkorban. Gondolat Kiadó, Bp.
- Stöckert Károlyné (2011): Kis játékpszichológia. ELTE Kiadó, Bp.
- Szabó É., Virányi B. (2011): Az iskolai kötődés jelentősége és vizsgálata. In: Magyar Pedagógia 2011/2. 111-125.
- Vass Z. (2003): A rajzvizsgálat pszichológiai alapjai. Flaccus Kiadó, Bp.
- Zsubrits A., Valkó A., Horváth K., Fehér A. (2015): A gyerekek játékokhoz fűződő érzelmi kapcsolata. In: Képzés és Gyakorlat, 2015/ 3-4. 43-60.